

Slavica Plahuta

Partizanska izdajateljska dejavnost na Primorskem pred kapitulacijo Italije

Pritiski italijanskih fašističnih oblasti in onemogočanje slovenske narodne, politične, šolske in kulturne dejavnosti ter izseljevanje aktivnih učiteljev in drugih izobražencev so hudo ogrozili slovensko narodno manjšino na Primorskem med obema vojnama. Po dveh desetletjih zasedbe so jo združevali predvsem visoka narodna zavest, duhovna povezanost s preteklostjo in kulturno tradicijo ter anti-fašizem. Na te dejavnike se je v veliki meri naslanjalo narodnoosvobodilno gibanje. Njegovi začetki so sloneli najprej na politični propagandi, ki se je širila ustno, z osebnimi stiki in s partizanskim tiskom.¹

Po italijanski zasedbi pokrajin predvojne Jugoslavije aprila 1941 je meja še nadalje ločevala stare italijanske pokrajine z novimi, kljub temu pa so iz Slovenije na Primorsko začele legalno prihajati večje količine tiskanega gradiva, zlasti periodičnega.² Iz osrednje Slovenije in s Hrvaške je pričel prihajati tudi ilegalni uporniški tisk. Kasneje so partizanski tisk razmnoževali in izdajali na Primorskem. Bralci, prežeti z osvobodilno idejo in tudi željni slovenske besede so ga radi sprejemali. Prinašal jim je vsaj drobec tistega, kar so želeli vedeti: prve novice in vzpodbude za oborožen odpor in osvobodilni boj. Prve letake in časnike so prinašali potniki ob legalnih prehodih meje, še bolj pa so se izvodi širili po ilegalnih poteh. Avgust Špacapan-Strnad je že proti koncu junija 1941, ko se je kot vojak divizije Isonzo, ki je med aprilsko vojno delovala v Sloveniji, vračal iz Bele krajine, prinesel prve primerke partizanskega tiska na Goriško.³ Bivši vojaki so primerke tega tiska prinašali tudi v zgornjo Vipavsko dolino.⁴ Na Šentviško goro ga je prinesla Darinka Kogoj, ko se je vračala z obiska v Ljubljani. Po njenih zvezah je prihajalo propagandno gradivo do decembra 1941.⁵ Češki državljani Viktor Hajna iz Zaloga pri Postojni je z nemškim potnim listom že pred vojno prinašal skrito protifašistično literaturo, svojo dejavnost je nadaljeval tudi po napadu na Jugoslavijo.⁶ Organizatorji partizanskega gibanja so organizirali tudi kanale za stalnejše prihajanje gradiva. Živa Kraigher je v študiji o začetkih NOB na Pivškem ugotovila in opisala šest kanalov, po katerih je iz Ljubljane in Loške doline prihajal partizanski tisk na Pivško in na območje Ilirske Bistrice, od tu pa so ga širili v Brkine,

¹ Prim. Ivo Juvančič: Začetki in posebnosti NOB na Primorskem, *Ljudska pravica* 15. 9. 1953; France Škerl: Razmere na Primorskem v letu 1941. *Borec* 1971, št. 9, str. 437-456; France Bevk: Kulturno delo na Primorskem med borbo in po osvoboditvi. *Obzornik, mesečnik za ljudsko prosveto*, 1947, št. 9, 10, str. 365-366.

² Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota II (dalje ARS II), dopolnilno gradivo, zapiski Iva Juvančiča.

³ Arhiv Goriškega muzeja Nova Gorica (dalje AGM), Topografija Goriškega muzeja, *Zgodovinski razvoj borbe na Goriškem pod tujimi osvajalci, Renče; Bogo Vižintin-Mile: Kako smo začeli. Goriški zbornik* 1957, str. 84-97.

⁴ AGM, Lojzka Trošt: Spomini.

⁵ Anica Štucin, Olga Lipužič: Gradivo za zgodovino OF na Idrijskem in Cerkljanskem. *Idrijski razgledi*, 1978, str. 16 (dalje: Štucin, Lipužič, Gradivo).

⁶ Živa Kraigher: Ciklostilna tehnika Viktorja Hajne in pomen ilegalne literature. *Ljudje in kraji ob Pivki*. 2. Postojna 1985 (dalje Kraigher, *Ciklostilna tehnika V. Hajne*), str. 54-58.

proti Trstu in v Vipavsko dolino.⁷ Ilirskobistriški aktivisti OF so sprejemali hrvaški ilegalni tisk. Poseben kanal je tu organiziral Matija Geržina, ki je bil član mestnega komiteja KPH za Reko.⁸ Severna Primorska se je oskrbovala s tiskom, ki je s posredovanjem komunističnih organizacij v kranjskem okrožju prihajal iz Ljubljane.⁹ Partizanski tisk, ki se je širil po načelu, "ko prečitaš, daj naprej!", je bil s svojo vsebino najboljše propagandno sredstvo pri širjenju novega gibanja, še posebej ker so bili Primorci že po tradiciji zelo navezani na slovensko publicistiko. Kljub številnim kanalom pa ga je prispelo premalo, njegovo prenašanje je bilo nevarno in težavno, ker so italijanske oblasti z rastjo oboroženega odpora v Sloveniji z večjo budnostjo varovale staro mejo in spremljale življenje "tujerodcev" v starih pokrajinah.

Da bi zadostili potrebam, so organizacije KPS in OF že leta 1941 organizirale razmnoževanje osrednjega partizanskega tiska na Primorskem. To je bilo v začetku preprosto. Besedila so prepisovali s pisalnimi stroji, poleti in jeseni 1941 so organizirali tri ciklostilne tehnike. S tiskom, ki so ga razmnoževali v postojnski tehniki Viktorja Hajne, so zalagali območje od Postojne do Pivke in območje proti Senožečam do Divače, del naklade so pošiljali v Vipavsko dolino, posamezne izvode pa v Trst in na Reko. Letake iz Hajnejeve tehnike so postojnski študentje medicine zanašali celo v Padovo.¹⁰ Jeseni 1942 je PK KPS za Primorsko organiziral razmnoževanje tiska za tržaške potrebe in ga zaupal svojemu članu Leonu Kovačiču. Z njegovo pomočjo je 30. novembra 1941 v Trstu začela delati ciklostilna tehnika. Tudi tu so razmnoževali Slovenskega poročevalca in letake OF, ki so prihajali iz osrednje Slovenije. Prve dni decembra pred drugim tržaškim procesom, pa so razmnožili tri lastne letake: *Slovenci, A tutta leale comunitó italiana* in letak, ki je napadal predsednika posebnega sodišča in policijo. Z njimi se je pokrajinsko vodstvo gibanja, podpisano kot PO OF slovenskega naroda na Primorskem, obrnilo na slovensko in italijansko javnost zoper fašistično nasilje. Med široko zasnovano trosilno akcijo so letake trosili po Trstu, v Slovenski Istri, na Krasu in na Postojnskem. Prvič so jih odkrili na cesti Trst - Pulj, nato pa na tržaških ulicah.¹¹ Aretaciji Oskarja in Leona Kovačiča decembra 1941 in januarja 1942 sta prekinili delo tržaške tehnike. Na Goriškem je partijsko propagandno delo usmerjal tretji član PK KPS Anton Velušček. Po njegovih navodilih je partizanski tisk razmnoževala tehnika v Gorici. Matrice zanjo so tipkali na Humu v Brdih.¹² Tudi drugod po Primorskem so bile raztresene manjše razmnoževalne točke, kjer so razmnoževali predvsem razne letake za trosilne akcije. Njihova dejavnost je bila bolj spontana kot organizirana in povezana.

⁷ Prav tam, str. 54-58.

⁸ Črtomir Šinkovec: *Uporni svet pod Snežnikom*. Nova Gorica 1966.

⁹ Štucin, Lipužič, Gradivo, str. 16.

¹⁰ Kraigher, *Ciklostilna tehnika V. Hajne*, str. 58-62.

¹¹ Milica Kacin-Wohinz: *Tržaška mladina v NOB*. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1960, št. 2, str. 137-140; Janez Kramar: *Narodnoosvobodilni tisk v Slovenski Istri od oktobra l. 1941 do maja 1943* (dalje Kramar, *NO tisk v Slovenski Istri*). Obala, 1970, št. 6-5; Jože Krall: *Partizanske ciklostilne tehnike v Slovenskem Primorju*. Ljubljana 1981 (dalje, Krall, *Partizanske tehnike*), str. 18-20. Milan Pahor: *O tisku v narodnoosvobodilnem boju 1941-1945*. Boj za svobodo. Trst 1975 (dalje: Pahor, *O tisku v NOB*), str. 47-50.

¹² Krall, *Partizanske tehnike*, str. 21; Pahor, *O tisku v NOB*, str. 52.

Pomlad 1942 je prinesla večjo organiziranost na področju partizanske publicistične in tiskarske dejavnosti v pokrajini. Na partijskem posvetovanju na Sv. Gori aprila 1942 so določili Andreja Kumarja za organizatorja ciklostilnih tehnik. Te naj bi načrtno in organizirano razmnoževale osrednji slovenski tisk. Vse do jeseni so se nove pobude odražale predvsem v gradnji novih tehnik in v razmnoževanju osrednjih časnikov. Skromen pa je bil delež lokalnih besedil. Na Primorskem je bilo malo ljudi, ki bi jih znali pisati. Partizanski tisk je bil povrh podvržen strogi partijski cenzuri, izdajanje partizanskega tiska je sodilo v pristojnost KPS. Položaj se je izboljšal jeseni 1942, ko je osvobodilno gibanje na Primorskem dobilo pomembno kadrovske pomoč. Med drugimi sta prišla Dušan Pirjevec-Ahac, ki je postal komisar Soškega odreda, in Aleš Bebler, ki je bil poslan kot vojaški in politični instruktor CK KPS. Prispeli so tudi ubežniki iz koncentracijskega taborišča v Gonarsu, decembra 1942 pa še predstavnik krščanskih socialistov dr. France Škerl. Za partizanski tisk in publicistično dejavnost so bili pomembni ubežniki iz Gonarsa Ivan Bratko, Bojan Štih in Viktor Ilovar.

Maja 1942 je na Kumrovo pobudo začela delati tehnika na Vogrskem v spodnji Vipavski dolini. Posamezne 'ciklostilne točke', ki so nastale v začetku leta 1942 v zgornji Vipavski dolini, so jeseni tega leta prerastle v večjo tehniko. Do srede decembra 1942 je delala na prostem blizu partizanske karavle P-2 pri Podragi, nato so ji prostore uredili v Podragi in na Gočah.¹³ Še naprej je delala Hajnova tehnika na Postojnskem. Jeseni 1942 pa je ciklostilno tehniko v Idriji pripravljala Jaka Platiše. Delati je pričela decembra 1942.¹⁴ Poleti je zaživela ciklostilna tehnika v Šklednju pri Trstu in s tiskom zalagala Trst in Istro.¹⁵ Tehnike so še vedno razmnoževale osrednje tiske in drobne tiske, ki so jih pripravljali v pokrajini za trosilne akcije. Bili so protifašistične, protivojne in socialne vsebine. Poleti 1942 so v tržaški tehniki razmnožili dva večja letaka, ki sta ju napisala Darko Marušič in Albin Čotar. To sta bila letaka *Dopo 23 anni di regime fascista* in *Italiani*, datirana 4. julija in 21. septembra 1942. Prvega je podpisal Antifašistični komite za Julijsko krajino, drugega pa Izvršni odbor OF za Primorsko. V začetku septembra 1942 so razdeljevali letake *Pane, pace e liberta*, *Morte Mussolini* in *Abasso la guerra*. Italijanski protifašistični tisk je na Tržaškem in v Istri širil tudi KPI. Veliko množico letakov, po večini v italijanščini, je škedenjska tehnika razmnožila za trosilne akcije ob obletnici oktobrske revolucije 7. novembra 1942.¹⁶ Prvi večji primorski partizanski tekst je napisal *Odperto pismo primorskim ženam in dekletom* Tomo Brejc junija 1942. Pismo je v obliki letaka v 300 izvodih s pisalnim strojem razmnožila Danica Kogoj.¹⁷

V začetku oktobra 1942 je na Primorsko prišel komandant Loškega odreda Mirko Bračič in pripravljala pot Soškemu odredu. Podobno kot mnogi drugi funkcionarji NOB, ki so prispeli v pokrajino, je ob prvih vtisih kritično ocenjeval tudi

¹³ Slavica Plahuta: Razvoj narodnoosvobodilnih tehnik v srednje-primorskem okrožju 1941-1945. Jadranski koledar 1980, str. 137-141; Slavica Plahuta: Narodnoosvobodilne tehnike na Vipavskem 1941-1945. Goriški letnik, št. 7, str. 103-109.

¹⁴ Kraigher, Ciklostilna tehnika V. Hajne, str. 58-68; Štucin, Lipužič, Gradivo, str. 114-117.

¹⁵ Pahor, O tisku v NOB, str. 57-69. Kramar, Narodnoosvobodilni tisk v Slovenski Istri, str. 50.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Slavica Plahuta: Tomo Brejc in NOB na Primorskem. Idrijski razgledi 1988, št. 1-2, str. 35-40; AGM, Franc Hvala: Izjava; ARS II, fasc. 532.

partizanski tisk. V dopisu Glavnemu poveljstvu slovenskih partizanskih čet je poudaril, da "literature ni, ne na terenu ne v partizanskih enotah". Prosil je, naj je "pošljejo čim več in čimprej. Naj bo kakršna koli - čeprav zastarela, bo dobrodošla". V okviru prihodnjega razvoja primorskega partizanstva je predvidel izdajanje *Primorskega partizana*. To bi bilo pokrajinsko vojaško glasilo po vzoru *Slovenskega partizana*, ki ga je izdajalo Glavno poveljstvo NOV Slovenije.¹⁸ Podobno je pomanjkanje tiska na terenu ocenjeval organizacijski sekretar CK KPS Boris Kraigher-Janez, ki je s skupino bivših internirancev pribežal iz taborišča v Gonarsu. Kraigher je predlagal, da bi na Primorskem ostal Ivan Bratko in PK KPS pomagal pri organiziranju lastnega tiska in publicistične dejavnosti. Med drugim je poudaril, da je "samostojni pokrajinski list tu nujen, ker je praksa pokazala, da tisk, ki bi ga dobivali iz Ljubljanske pokrajine ne bi mogel zadovoljiti - prihaja s prevelikimi zamudami, kolikor sploh prihaja - je pa tisk za pokrajino ena največjih političnih nujnosti".¹⁹ O izdajanju samostojnega pokrajinskega glasila, ki bi bilo prilagojeno primorskim potrebam in bi nadomeščalo pičlo osrednjeslovensko partizansko literaturo, so že pred tem razmišljali člani PK KPS. Sekretar Tomo Brejc je skupaj z Veluščkom zasnoval ciklostiran list *Naprej zastava slave* s podnaslovom *Organ osvobodilne fronte slovenskega naroda na Primorskem*. Njegovo prvo in edino številko so v tisoč izvodih izdelali v tehniko v spodnji Vipavski dolini, ki jo je vodil Andrej Kumar.²⁰ Do januarja 1943, ko so tehniko preselili na Tolminsko, so v njej razmnožili nekaj številok Slovenskega poročevalca, več letakov, časopis *L' UnitÓ* in brošuro Borisa Zihlerla *Zakaj je propadla Jugoslavija*.²¹

PK KPS, ki je pripravil in izdal *Naprej* kot glasilo OF, je želel poudariti anti-fašistični in narodnoosvobodilni značaj časnika. To nakazujeta naslov in naslovna podoba. Uvodnik in članke je podpisal IOOF slovenskega naroda na Primorskem, organ, ki ga dejansko ni bilo. V uvodniku se je *Naprej* predstavil kot informacijski in politično-organizacijski ter ideološki list OF, ki bo zastopal "enotno osvobodilno gibanje vseh Slovencev na Primorskem, ne glede na politično pripadnost ali versko prepričanost". Poudaril je, da želi "zajeti najširše narodne množice v deželi ter pomagati, da se med seboj čvrsto povežejo v vsenarodno slovensko osvobodilno organizacijo OF, ki je edina resnična predstavica slovenskega naroda." K njegovi informativnosti naj bi pripomogli dopisniški odbori, ki bi stalno poročali o NOB v pokrajini. Iz člankov so razvidni stanje organizacije osvobodilnega gibanja v pokrajini in tudi njeni pogloblitni problemi. Prvi članek, naslovljen na Slovence in Slovenke izpostavlja pomen mobilizacije v partizane in pomoči partizanskim enotam. Članek je sodil v okvir širokih prizadevanj NOB na Primorskem, da bi z vključevanjem v partizanske vrste

¹⁸ Lado Ambrožič, ml.: Osrednji slovenski partizanski tisk. Borec 1975, št. 8-9, str. 12. Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilnem boju jugoslovanskih narodov (dalje Zbornik), VI/4, dok. 60, poročilo štaba Loškega odreda 18. 10. 1942 Glavnemu poveljstvu.

¹⁹ *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*. (dalje DLR), knj. 3, dok. 141, poročilo Borisa Kraigherja 9. 10. 1942 Francu Leskovšku.

²⁰ Številka ni datirana, o njenem izidu je več nasprotujočih si spominskih virov. Brejc v svoji biografiji pravi, da so v času, ko je bil pokrajinski sekretar, v pokrajini izdali prvo številko lista *Naprej*. Venceslav Žižmond je v spominih navedel, da je tehnika pričela delati na Petrinišču na Ajševici (kamor se je preselila iz Rožne doline) konec oktobra in da je bil njen prvi izdelek list *Naprej*, razmnožili so ga v tisoč izvodih. AGM, Topografija NOB, V. Žižmond, Izjava.

²¹ Krall, *Partizanske tehnike*, str. 23.

odtegovali italijanski mobilizaciji za vojsko sposobne

moške letnika 1923. Članek je opozarjal tudi pred nasiljem fašističnih oblasti nad svojci partizanov in drugimi somišljeniki NOB. Iz naslednjih dveh člankov so vidne politično-propagandna, organizacijska dejavnost OF in prizadevanja na ideološkem področju. Prvi naslovljen na primorske aktiviste in aktivistke analizira stanje OF v pokrajini, zlasti njene napake. Članek opozarja na slabosti na organizacijskem in idejnem področju: in sicer neorganiziranost pri delu, nedisciplinarnost, nekonspirativnost, ozkosrčnost, oportunističnost, neinicijativnost itd. Posledica tega so bili nemogoč nadzor nad delom, in nad članstvom, pogosti so bili sovražnikovi vdori v organizacijo in aretacije, neučinkovitost. Članek zahteva, naj se napake odpravijo, opozarja na solidarnostno pomoč med aktivisti in organizacijami, na načrtnost pri delu, na borbenost, svari pred oportunističnim, poudarja pravilno kadrovske politiko. Posebno pozornost posveča urejanju organizacijskih težav, zlasti dotedanjemu pomanjkljivemu sodelovanju z mladino in ženskami. Podobno kot v osrednji Sloveniji predlaga ustanavljanje vzporednih mladinskih in ženskih odborov OF. V naslednjem članku Opozorilo duhovnikom je časnik zavzel izrazito kritičen odnos do tistih primorskih duhovnikov, ki so delovali proti OF. Posvaril jih je zaradi širjenja vsebine belogardističnega letaka Povelje št. 2. Vesti je označil za laž, duhovnike, ki jih širijo, pa kot odpadnike, ki so pristopili na stran narodnih izdajalcev. Članek je izrazil znano kategorično stališče, ki ga pogosto zasledimo v kasnejših dokumentih, predvsem v zvezi s tako imenovano politično sredino, o samo dveh poteh v boju in sicer ali na strani KPS in OF, ali skupaj z izdajalci proti OF in tako tudi proti osvobodilnemu boju. Članek je slednjim zagrozil s prijavo Varnostno obveščevalni službi OF in z javno objavo njihovih imen. Duhovnike, lojalne OF je pozdravil in poklical, naj omejijo svoj odnos do nadškofa Margottija le na verske zadeve. Preostali del časnika je informativen.

Naprej je obsegal devet na ciklostilu razmnoženih strani. Pisec člankov je bil najbrž Brejc. Pri tem je upošteval težave Primorcev pri razumevanju slovenskih besedil.²² Prispevki so bili napisani preprosto in razumljivo, podkrepljeni so bili z značilnimi primeri. Likovno je list oblikovala študentka arhitekture Marija Benedetti iz Gorice, ki je že od leta 1941 sodelovala z Veluščkom in Kumarjem in nato tudi z Brejcem.²³ Naslov in glavo lista je oblikovala z narodnimi in borbenimi simboli, ki so v tedanjih razmerah vzbujali domoljubna čustva: Triglav, vzhajajoče sonce, partizan s slovensko trobojnico in peterokrako. Naslov je bil vzeta iz takratne slovenske himne. V glavi je bil tudi verz iz Gregorčičeve Hajdukove oporoke: "Moj dom je lep, moj dom krepak, za robstvo rojen ni junak".

Izid časnika *Naprej* so politični funkcionarji NOB, ki so prišli na Primorsko, sprejeli zelo kritično, kritiziral ga je tudi slovenski partijski vrh. Sporna je bila samostojna Brejčeva časnikarska dejavnost. *Naprej* je bil namreč politični časnik, ki je kot ostali tisk sodil v področje strogo nadzorovane in centralizirane propagandne dejavnosti, ki je bila v celoti v rokah KPS. Poleg tega je šlo tudi za po-

²² ARS II, fasc. 532/I, poročilo PK KPS za Slovensko primorje, avgusta 1942. V poročilu je ugotavljal, da v pokrajini ne razumejo slovenskih publikacij, ker je fašistična šola zlasti mladino "zelo pokvarila".

²³ AGM, Marija Benedetti: Izjava.

sebnosti NOB na Primorskem, ki je bilo mednarodnopravno italijanska pokrajina in ji je zato osrednje vodstvo NOB posvečalo veliko pozornost.

Dne 12. novembra 1942 je na sedež PK KPS na Vogrskem prispel dr. Aleš Bebler. Tomo Brejc je pozneje označil, da je bil Bebler zadovoljen z vsebino Napreja.²⁴ Toda 15. novembra, ko je Bebler poročal CK KPS o položaju na Primorskem, Napreja ni niti omenil, pač pa je pohvalil Kraigherjev predlog za oblikovanje tehnike. Ob kritiki slabih terenskih organizacij je poudaril: "(...) Povsod ljudje prosijo za literaturo". Tu so bolj kot na Dolenjskem kmetje pismeni in hočejo čitati. Mi jim nimamo nuditi ničesar (...). Nato je nadaljeval "(...) Kakor vam je Janez že poročal, mislim izdajati Poročevalca, s kakimi lokalnimi dodatki k vašemu besedilu. Za likvidacijo tukajšnjega zaostanka pa serijo brošuric o osnovnih vprašanih današnjega dne." Dr. Bebler je omenil teme o OF, o beli gardi, o Draži Mihajloviću, o partizanski vojski, o sovjetski Rusiji itd. Prosil je tudi za pomoč in sodelovanje pri pisanju.²⁵ Bebler ob prihodu razmer na Primorskem ni poznal. Kot najvišji partijski funkcionar in odposlanec CK KPS je zagovarjal strog centralizem in ni sprejemal Brejčevih mehkejših oblik dela na Primorskem in tudi sicer med njima ni bilo pravega razumevanja. Poročevalec naj bi že z imenom razbijal lokalpatriotične težnje in manifestiral enotnost. Enako stališče do lokalnih pobud je izrazil tudi CK KPS. Prevezel je Kraigherjev predlog in zagovarjal izdajo skupnega lista Slovenskega poročevalca, ki naj mu dodajo poročila in članke, važne za Primorsko. V primeru, če pokrajinsko vodstvo ne bi pravočasno prejelo osrednjega lista za predlogo, naj bi Poročevalca izdelalo samo, dodalo naj bi mu podnaslov ali pripombo "primorska izdaja". CK KPS je tudi naročil, naj Napreja ne izdajajo več, kajti le s skupnim listom lahko pobijajo lokalpatriotizem in manifestirajo enotnost in priključitev Primorske k združeni Sloveniji.²⁶ Štiri dni pozneje je PK KPS za Primorsko pisal tudi Edvard Kardelj; v imenu CK KPS je temeljito razčlenil politične razmere v pokrajini in dal navodila za nadaljnji razvoj gibanja. Zavzel se je za posebno glasilo POOF in kot možnost naslova navedel "Primorski poročevalec", pa tudi za druge zvrsti narodnoosvobodilnega tiska in za propagandno literaturo v italijanščini za italijansko vojsko, uradništvo in za italijanski proletarijat.²⁷ Kardeljev predlog so kmalu uresničili. Dne 3. decembra 1942 je dr. Bebler poročal CK KPS in poročilo predložil prvo številko *Napreja*. Z običajno kritičnostjo je še poudaril, da je bil list natisnjen, preden se je srečal z Brejcem, pri tem je še navedel, da "ker je že izšla prva številka, jih bodo izdali še nekaj in pri njih bodo popravili storjeno napako".²⁸ Obljubljene številke niso potem nikoli izšle. Z datumom 1. januar 1943 so tehnike razmnožile besedilo prve številke novega primorskega glasila OF, ki so mu po Kardeljevem nasvetu dali ime *Primorski poročevalec*.

Po prihodu Loškega (Soškega) odreda so v pokrajini začeli uresničevati tudi Bračičevo septembrsko pobudo o pokrajinskem vojaškem časniku. Dne 24.

²⁴ ARS, dislocirana enota I, Tomo Brejc: Biografija.

²⁵ Zbornik VI/4, dok. 89, poročilo A. Beblerja 15. 11. 1942.

²⁶ Jesen 1942, *Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča*, dok. 136, pismo CK KPS 16. 11. 1942 PK KPS za Primorsko.

²⁷ Prav tam, dok. 159, navodila CK KPS 20. 11. 1942 PK KPS.

²⁸ *Zbornik VI/4*, dok. 115, poročilo sekretarja PK KPS za Slovensko Primorje 3. 12. 1942.

oktobra 1942 je bil imenovan za odrednega tehnika grafični delavec Viktor Ilovar, ki je poleti pribežal iz Gonarsa.²⁹ Odredna tehnika je bila prva vojaška tehnika na Primorskem. Sodila je v pristojnost komisarja odreda Dušana Pirjevca-Ahaca. Tehnika je najprej delala v zgornji Vipavski dolini in sodelovala z vipavsko okrožno tehniko.³⁰ V njej so razmnoževali tudi tisk za civilne organizacije. Odred je kmalu po prihodu začel pripravljati svoje glasilo. V njegove načrte pa je že 12. novembra posegel dr. Bebler. Vztrajal je, da naj ga izdajo v nizki nakladi, ker je namenjeno le enotam odreda. Za naslov je predlagal *Soški partizan*.³¹ Naslov je bil sprejet. V prvi številki objavljena naredba štaba Soškega odreda z dne 29. novembra 1942 kaže, da je glasilo izšlo zadnje dni novembra ali v začetku decembra. Številka je po obsegu skromna. Prinaša nepodpisani uvodnik "Primorski partizan", ki ima mobilizacijsko propagandno in politično vsebino. Članek govori o partizanski vojski, ki se je skupaj z OF uveljavljala na najzahodnejšem delu slovenskega narodnega ozemlja. Sledi še omenjena naredba štaba, ki poroča o uspešnem napadu 3. čete Gregorčičevega bataljona na sovražnikov bunker na cesti Col-Črni vrh 6. novembra 1942.

List ni redno izhajal. Po prvi številki sta izšli še dve, druga 15. decembra 1942 in tretja 10. februarja 1943, ko se je Soški odred že delil v Severnoprimerški in Južnoprimerški odred. Obe številki sta bili po obsegu obsežnejši in po vsebini pestrejši. Druga številka je izšla po pokrajinski konferenci KPS na Vrhu pri Rihemberku 4. in 5. decembra 1942, ki je med drugim poudarila, da je graditev Narodne zaščite kot prve rezerve za partizansko vojsko ena najpomembnejših vojaškoorganizacijskih nalog na Primorskem. V skladu s tem se je tudi glasilo preimenovalo v *Soški partizan in zaščitnik*. Časnik je bil partizansko vojaško glasilo, prilagojen pokrajinskim posebnostim NOB, zlasti stopnji politične in vojaške usposobljenosti tamkajšnjih partizanov. Ta je bila nizka, zato so bili poudarjeni organizacijski, vojaškostrokovni in politični prispevki. Ideološki in mobilizacijski so bili tudi informativni članki. Celo nekrologa padlih poveljnikov Mileta Špacapana-Igorja in Andreja Arka-Črta spremljajo reportaže o uspešnih akcijah enot in o krutosti okupatorjeve vojske. V časnikih je prevladovala vojaška problematika s članki o Narodni zaščiti, o sovražnikovih ofenzivah proti slovenskim partizanom na Primorskem, o NOV Jugoslavije in o skrivnostih partizanskega boja. Mobilizacijsko funkcijo je imela tudi literarna priloga. Časnik je bil razmnožen na ciklostilu. Glava in naslov sta bila enostavno oblikovana s stilizirano podobo, ki simbolično ponazarja solkanski most čez Sočo in slovensko trobojnico s peterokrako. V glavi so še podatki o izdajatelju, datum ter številka in letnik časnika, cena ter geslo Smrt fašizmu, svoboda narodu.

Sočasno s *Soškim partizanom in zaščitnikom* je štab Soškega odreda izdal še eno številko *Partizanskega komandirja*. Izšla je 29. decembra 1942, razmnožili so jo na pisalnem stroju. O časniku je poročal Bebler v poročilu CK KPS 17. januarja 1943. Tu je navedel, da je podobno kot Vestnik politkomisariata (ohranjena ni nobena številka) namenjen predvsem vojaškemu kadru, ki ga je bilo "potrebno

²⁹ Tone Ferenc: *Primorska pred vseljudsko vstajo 1943*. Ljubljana 1983 (dalje Ferenc, *Primorska pred vseljudsko vstajo*), str. 129 in 169.

³⁰ DLR, 4, dok. 174, poročilo Štefana Nabergoja (OO OF za Vipavsko) 16. 12. 1942.

³¹ DLR, 4, dok. 41, pismo A. Beblerja M. Bračiču in D. Pirjevcu 12. 11. 1942.

dvigati na odgovorna mesta v odredu". Bebler je še označil, da je bil ta kader v bojih preizkušen, toda politično in vojaško neizobražen.³²

Partizanski tisk po pokrajinski konferenci KPS decembra 1942

Prva pokrajinska konferenca KPS za Primorsko v noči 4. na 5. december 1942 je sklenila prvo, začetno obdobje NOB na Primorskem. Uresničevanje njenih sklepov in pobud je okrepilo vlogo KPS v pokrajini. Važna vzpodbuda političnemu gibanju po konferenci je bila nova vojaška in politična pomoč in nov PK KPS, ki ga je vodil sekretar Branko Babič, februarja 1943 pa se je konstituiral pokrajinski plenum OF. Na konferenci so Slovensko primorje razdelili na štirinajst okrožij, njihovi okrožni organi KPS in OF so postali nosilci političnega gibanja civilnega prebivalstva. Tudi ti organi so partizanskemu tisku posvečali veliko pozornost. Za njegov razvoj so ustanovili Pokrajinsko tehniko KPS. Vodil jo je Andrej Kumar-Stric Marko, člana pa sta bila Ivan Bratko in Viktor Ilovar. Pokrajinska tehnika je bila partijska ustanova; v njene pristojnosti so spadale vse naloge v zvezi z organizacijo in izdajanjem partizanskega tiska. Začela je sistematično graditi mrežo ciklostilnih tehnik po okrožjih in usmerjati razmnoževanje tiska. Prizadevala si je, da bi vsako dobilo svojo okrožno tehniko.

Po konferenci je pokrajinsko vodstvo začelo reševati vprašanje pokrajinskega frontovskega glasila in drugega tiska, tako kot sta to predvidela organizacijski sekretar CK KPS Boris Kraigher in politični instruktor dr. Bebler. Ponatiskovali so primorske izdaje osrednjih slovenskih narodnoosvobodilnih časnikov (Slovenskega poročevalca, Ljudske pravice, Kmečkega glasu, Delavske enotnosti, Mladine, Naše žene) in jim dodajali lokalne dodatke. Lastno publikacijo je prvi uvedel PK KPS, ki je pričel izdajati *Vestnik PK KPS*. Njegova prva številka ima datum 10. december 1942 in prinaša gradivo prve pokrajinske partijske konference. List so razmnožili v Hajnejevi ciklostilni tehniki v Zalogu pri Postojni. Dne 25. decembra 1942 je izšla še druga številka Vestnika PK. V njej so objavljena navodila, kako odpraviti pomanjkljivosti pri delu partijskih organizacij.³³ Po drugi številki Vestnik ni več izšel, vendar je PK KPS načrtoval nov časnik, tudi v italijanščini.³⁴ Zato so 2. februarja 1943 Pirjevca osvobodili politkomisarskega dela, da bi se pri PK KPS posvetil publicistični dejavnosti, toda še isti mesec je postal politični komisar Primorske operativne cone.

Novo slovensko pokrajinsko partijsko glasilo so imenovali *Naš boj*. Rokopis za prvo številko so pripravili marca 1943. Dne 18. marca so ga poslali v oceno CK KPS, dva dni pozneje pa je dr. Bebler že naročil vipavski tehniki, naj ga razmnoži v čimlepši obliki in naj na naslovnici oblikuje srp in kladivo.³⁵ Zaradi italijanske pomladanske vojaške ofenzivne dejavnosti ter odkritja vipavske tehnike na Gočah, *Našega boja* niso razmnožili.³⁶ Dne 6. aprila 1943 je Kardelj pod vtisom usmeritev

³² ARS II, fasc. 532/I, poročilo dr. A. Beblerja 17. 1. 1943.

³³ Številka je ohranjena le v italijanskem prevodu. Glej Ferenc, *Primorska pred vseljudsko vstajo*, str. 42; ARS II, fasc. 532, dopis D. Pirjevca Francu Šavliju, 20. 1. 1943.

³⁴ ARS II, fasc. 532/I, poročilo PK KPS 17. 1. 1943.

³⁵ Djuro Šmicberger: *Partizanska sedma sila*. Ljubljana 1988, str. 33.

³⁶ Plahuta, *Narodnoosvobodilne tehnike na Vipavskem*, str. 107.

po dolomitski izjavi in namesto predvidenega partijskega posvetovanja v Polhograjskih Dolomitih poslal PK KPS navodila za nadaljnje delo in hkrati z njim tudi pripombe na besedilo Našega boja. Prispevke je ocenil hkrati s političnimi poročili iz pokrajine in mnenji Rata Dugonjića, ki se je vrnil z obiska na Primorskem. Kardelj je opozarjal predvsem na 'desne odklone' v primorskem NOB. V zvezi s tem je kritiziral Beblerjev članek o beli gardi, ki da "vsebuje nevarno tendenco k zanikanju obstoja bele garde na Primorskem", nadalje je očital "tendenco o omejevanju bele garde kot izključno priveska okupatorja". Iz opozorila je Kardelj izpeljal svoje stališče glede virov bele garde na Primorskem, t.j. da so njeni viri buržoazni elementi v mestih in v vaseh, ki so anglofilsko nastrojeni, in pa duhovščina, ki je kljub sredinski vlogi in kljub iskrenemu sodelovanju enega dela z OF, predstavljala podlago za reakcijo. Kardelj je ocenil tudi Pirjevčev članek o odnosih do italijanskega antifašizma. Označil ga je kot sicer teoretično pravilnega, vendar je poudaril, da še ni aktualen, ker "italijansko gibanje še ni tako močno, da bi podprlo našo borbo".³⁷ Tudi druge številke Našega boja, ki je bila mišljena kot prvomajska, niso razmnožili. Bebler jo je pripravljal že v začetku aprila 1943. O njej je sporočil, da bodo prišla do izraza nova navodila CK KPS.³⁸

Temeljna politična in organizacijska poročila primorskega NOB v letu 1943 je obravnaval *Primorski poročevalec* - vestnik OF slovenskega naroda na Primorskem, ki je bil glasilo Pokrajinskega odbora OF. Uvodnik v prvi številki navaja, da je nastal s poenotenjem slovenskega tiska na Primorskem in z združitvijo lista *Naprej s Slovenskim poročevalcem*, in sporoča, da bo prinašal članke, ki se bodo nanašali na primorske razmere, ter ponatiskoval gradivo iz centralne izdaje Slovenskega poročevalca. Odražal naj bi posebnosti NOB na Primorskem in potrebe primorskih bralcev. Prva številka ima datum 1. januar 1943, izšla pa je sredi januarja.³⁹ Dne 16. januarja je PK razposlal okrožnim komitejem KPS besedilo za drugo številko časnika, ki naj bi ga razmnožili za vsako okrožje po 400 izvodov. Ta je že imela datum izdaje 25. januar.⁴⁰ Primorski poročevalec je izhajal vse leto 1943. Izšlo je štirinajst števil, vendar izhajanje ni bilo redno. Za vsebino časnika in izhajanje so skrbeli pokrajinsko vodstvo NOB in poverjenik CK KPS dr. Bebler. Na izhajanje so vplivali pomembni politični in vojaški dogodki, ki so kakor koli vplivali na NOB na Primorskem. Tako je izšlo več tematskih števil.

Prva številka je bila programska; objavila je razglase na prebivalstvo, ki so jih prispevale politične skupine primorskega ljudstva, ki so se priključile OF. Formalno te skupine na Primorskem niso obstajale, članek pa je po vzoru razmer v osrednji Sloveniji skušal pokazati na sodelovanje ljudi različnih svetovnih nazorov v NOB na Primorskem. Po uvodniku, ki je ocenjeval razvoj in uspehe NOB v letu 1942, sta se predstavila POOF in štab Soškega odreda. Oba sta klicala primorsko ljudstvo k orožju. Krščanska skupina - v POOF jo je zastopal dr. Franc Škerl - je s proglasom *Slovenci in Slovenke na Primorskem* označila odnose med OF in krščanstvom ter naloge katoličanov v osvobodilnem boju. Ti naj bi s polno od-

³⁷ DLR, 6, dok. 56, navodila CK KPS, 6. 4. 1943.

³⁸ DLR, 6, dok. 53, poročilo PK KPS 4. 4. 1943.

³⁹ Dr. Bebler navaja v svojih spominih, da je številka izšla šele februarja. Ohranjeni dokumenti PK KPS in POOF pa kažejo, da je gotovo izšla že sredi januarja 1943.

⁴⁰ DLR, 5, dok. 61, okrožnica PK KPS o izobraževanju kadrov.

govornostjo in z blagoslovljenim vplivom pomagali odstranjevati vse nevarnosti, ki bi ogrozile prepotrebno strjenost slovenskega naroda in njegov nastop in veljavo v mednarodnem svetu, kar je dosegel s pomočjo NOB. Ludvik Slokar-Lovrenc, ki je že od leta 1942 kot ilegalec delal v primorskem NOB, je na lastnem primeru označil odnos liberalno usmerjenih Primorcev v OF in tistih, ki so bili po ječah, do NOB. Po njegovem je bilo sklicevanje na različnost nazorov v težkih trenutkih narodnega življenja izraz sebičnosti in malodušja. Uspehi in razvoj OF nista posledica strankarskega koristoljubja in oblastnega stremljenja, temveč izraz volje celotnega slovenskega naroda. Predstavniki PK KPS ni imel svojega članka. Oba članka sta bila v skladu s *Poslanico Primorskim Slovincem*, ki so jo natisnili decembra 1942 in v kateri so se na Primorce obrnile temeljne skupine OF. Kot povedano take formalne politične delitve članstva v OF na Primorskem, ki jo po vzoru ustanovnih skupin OF označuje Primorski poročevalec, na Primorskem ni bilo in po dolomitski izjavi delitev na politične skupine ni bila več aktualna. Nastop predstavnikov različnih političnih skupin je imel vsekakor pozitiven učinek na primorske bralce.

Prva številka Primorskega poročevalca je načela več za NOB perečih političnih tem, ki so jih obravnavale tudi kasnejše številke. Predstavitveni in hkrati polemični značaj je imel članek *Bela garda sledi ljubljanskim vzornikom*. Tovrstni članki so v skladu s političnimi linijami razlagali in razkrinkavali značaj in delo ter posamezne predstavnike bele garde in drugih nasprotnikov NOB, ki so se pojavljali v pokrajini. Tudi članek *Proč z gnanim sožitjem z okupatorjem* pričanja vrsto prispevkov, ki so klicali na bojkot italijanskih oblasti, tako na področju gospodarstva, kulture in družbenega življenja. V njih je OF poudarjala elemente svoje oblasti. Taki članki so bili še posebej pogosti ob in po kapitulaciji italijanske vojske, le da so bili usmerjeni proti nemškimi oblastem.

Po predstavitveni prvi številki sta izšli dve tematski številki. Prva, izšla je 25. januarja 1943, je obravnavala I. zasedanje AVNOJ-a v Bihaču, druga, ki je izšla mesec dni pozneje, pa je bila namenjena zasedanju pokrajinskega plenuma OF za Primorsko, ki je bilo 12. februarja 1943 v Lokah pri Kromberku. Četrta številka je izšla po skoraj trimesečnem presledku 15. maja. Podobno kot naslednji dve je imela splošni političnoinformativni značaj. Izkrcaje zaveznikov in padec fašizma v Italiji sta vzbudila izid sedme (18. 7. 1943) in osme (10. 8. 1943) številke. Deveta številka (15. 9. 1943) je bila posvečena kapitulaciji Italije. Od četrte številke dalje je list namesto ukinjenega *Soškega partizana in zaščitnika* poročal tudi o vojaških zadevah. Kot uradno glasilo POOF je objavljajl njegove ukrepe in odločitve. Njegov glavni namen pa je bil seznanjati in pridobivati prebivalstvo za politične in vojaške cilje NOB, vzgoja borbene in politične zavesti, oblikovanje odnosa do revolucionarnih načrtov in propaganda v korist NOB in revolucionarne preobrazbe.

Odnos do predvojnih meščanskih strank na Primorskem je obravnaval dr. Aleš Bebler že v 3. številki Primorskega poročevalca (25. 2. 1943) v članku *Edina pot k osvobojenju Primorske*. V skladu s sklepi pokrajinskega plenuma je polemiziral z njihovo politiko, jo obsodil in v celoti zavrnil. Zavzel se je za politiko sožitja s sovjetsko Rusijo, z bratskimi malimi narodi, z demokratičnim protifašističnim gibanjem v italijanskem narodu. Revolucionarno misel, odnos do politike čakanja, taktiziranja ter nasprotovanja do NOB je obravnavalo še več drugih komentarjev. Naslanjali so se na načelo, da je slovenska narodna osvoboditev tudi vprašanje

revolucionarnega boja slovenskih množic. Časnik je izražal politiko KPS in je zavračal vse, ki so se zavzemali za kakršno koli restavracijo političnih razmer z meščanskimi strankami pred in po prvi svetovni vojni. V odprtem političnem boju je napadal njihove predstavnike, ki niso soglašali s programom OF, označil jih je za nosilce bele garde, politične sredine ali drugih skupin proti OF.⁴¹

Vprašanje združene Slovenije v demokratični federativni Jugoslaviji in programa OF sta obravnavali tematski številki ob I. zasedanju AVNOJ-a (št. 2, 25. 1. 1943) in ob zasedanju pokrajinskega plenuma OF (št. 3, 25. 2. 1943). Program združitve je izpostavila tudi šesta številka (15. 6. 1943) z majskim razglasom IO OF slovenskemu narodu ter sedma številka s komentarjem ob Titovem pozdravu letalcem Slovenskega primorja in Istre (18. 7. 1943). List je izpostavil pomen oboroženega boja in bojno zavezništvo ne le s Sovjetsko zvezo temveč tudi z Anglijo in ZDA. Tema je ustrezala vojskim in političnim razmeram v Evropi in pričakovanemu odprtju druge fronte. Poudarjal je tudi povezave z jugoslovanskimi narodi in odnos do Sovjetske zveze - prve države socializma in države, ki je nosila glavno breme svetovne vojne. V njej je videl rešiteljico zaslužjenih narodov in jamstvo za zmago idej revolucionarne preobrazbe in svobode tudi v Jugoslaviji.⁴²

Tradicija narodnega in socialnega boja Slovencev na Primorskem je bila pogosta tema v Primorskem poročevalcu. Primorske partizanske borbe je primerjal s tolminskimi puntarji. Ivan Gradnik, Andrej Laharnar, Martin Munih, Simon Golja so bili junaki partizanskih enot in tudi primorske osvobodilne publicistike. Četrta številka (15. 5. 1943) Poročevalca je objavila *Staro tolminsko puntarsko pesem*, ki je bila prvi literarni prispevek v glasilu. Odmeval je tudi boj primorskega ljudstva pod fašizmom. Sedma številka lista (17. 7. 1943) je razglasila 13. julij - datum požiga Narodnega doma v Trstu, za spominski datum narodnih žrtev. Priložnostni članek se je spomnil Vladimira Gortana, bazoviških žrtev, Lojzeta Bratuža, Pina Tomažiča, padlih Jožeta Lemuta, Mileta Špacapana in "dolge vrste drugih". "V spomin vsem iskrenim žrtvam v narodnih bojih na Primorskem v povojni dobi" je članek objavil tudi poslovilno pismo na smrt obsojenega Simona Kosa staršem.

Šesta številka Primorskega poročevalca (15. 6. 1943) je poudarila povezanost NOB in slovenske kulturne tradicije. Pod naslovom *Naši veliki so z nami* je ponatisnila del govora Josipa Vidmarja ob drugi obletnici ustanovitve OF na zborovanju aktivistov OF za Ljubljansko pokrajino, objavljenega v jubilejni brošuri, ki je izšla spomladi 1943. Članek je izpostavil Prešernov, Levstikov in Cankarjev vpliv na oblikovanje slovenske narodne misli in narodnega značaja v OF in v NOB.

Primorski poročevalec se je posvečal predvsem primorski problematiki. Občasno in pri vesteh o svetovnem dogajanju je ponatiskoval prispevke osrednjih časnikov in tudi sovjetske Pravde. Njegovi sodelavci so bili člani pokrajinskega vodstva NOB. V želji, da bi list približali vsem slojem prebivalstva in območjem v pokrajini, je vabil k sodelovanju dopisnike iz vse Primorske. Toda njihov odziv je

⁴¹ Primorski poročevalec, članki: Kdor ni z narodom je proti njemu, št. 4, 15. 5. 1943; Volkovi v ovčjih kožah, št. 5, 15. 6. 1943; Modra garda, št. 7, 18. 7. 1943; Bela in modra garda, št. 8, 10. 8. 1943.

⁴² Tone Ferenc: Kratak pregled razvoja KPS in OF v Slovenskem primorju od decembra 1942 do septembra 1943. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja I, 1960, št. 1, str. 138.

bil skromen. Krog sodelavcev se je povečal poleti 1943, ko so julija prišli na Primorsko dr. Joža Vilfan, Zora Rupena, Jože Tejkal, Dušan Bravničar.⁴³

Izid in celoletno izhajanje Primorskega poročevalca sta bila poleg ostale publicistične dejavnosti za primorsko prebivalstvo veliko politično in kulturno dejanje. Dne 17. januarja 1943 je POOF vzpodbudno poročal, da se je ena najhujših vrzeli na Primorskem, ki jo je poglobljala nepotešljiva želja po tiskani slovenski revolucionarni besedi, in ki je bila še pred poldrugim mesecem tako očitna, izboljšala. Časnik so razmnoževali v večini od desetih primorskih ciklostilnih

tehnik. List je v začetku izhajal v 1500 izvodih, avgusta 1943 se je njegova naklada dvignila na 3000 izvodov.⁴⁴ Primorskemu poročevalcu, ki je prihajal v večino terenskih organizacij OF, ni moč odrekati tudi izobraževalne funkcije, saj je bil za mnoge velika šola slovenskega branja.

Krepitev NOB v pokrajini spomladi 1943 je bila vidna tudi v rasti množičnih antifašističnih organizacij. Aprila in maja 1943 so osnovali pokrajinska iniciativna odbora Zveze slovenske mladine in Slovenske protifašistične ženske zveze. Obe množični organizaciji v pokrajini sta za aktivistično delo med svojim članstvom organizirali lastno publicistično dejavnost. Po vzoru hrvatske Primorke, ki je izhajala v Hrvatskem primorju, je junija 1943 izšla prva številka *Slovenke*. List je prevzel ime po predvojnem ženskem listu, ki ga je leta 1923 v Gorici izdajal posebni konzorcij. Nova Slovenka je bila borbeni list primorskih žensk v NOB. V želji, da bi list dosegel čim večjo razširjenost v pokrajini, je organiziral dopisniško mrežo. Do kapitulacije Italije so izšle tri številke. Podobno kot ostali tisk je bila Slovenka politično glasilo. Primorske ženske privržene OF je seznanjala z ženskim gibanjem v okviru NOB. Vzore za politično propagando je iskala pri borbenem delovanju žensk v ostalih predelih Jugoslavije in še posebno pri položaju žensk v Sovjetski zvezi. Temeljni cilji pa so bili politična vzgoja žensk in njihovo pridobivanje za politiko vodstva NOB. Nanje se je obračal kot na javne delavke in kot na matere. Propagiral je pomoč partizanom z oblačili in s hrano, z zdravili itd.⁴⁵ Izpostavljena je bila tudi vzgojna in izobraževalna funkcija mater. Že prva številka je naročala: "Učite svoje otroke slovenskega jezika! Učite jih lepih slovenskih pesmi!" Za pomoč pri delu je objavila tudi Župančičeve otroške pesmi iz zbirke Ciciban. Glasilo je propagiralo tudi samoizobraževanje. Povezovalo ga je s političnim izobraževanjem. V uvodniku druge številke je zapisalo: "Dvigajmo našo zavest, prirejajmo politične večere, na katerih berimo naše časopise! Vsak vaški odbor SPZZ mora v najkrajšem času organizirati bralne in pisalne vaje, ker če žene ne bodo znale brati in pisati, se ne bodo mogle politično dvigati na tisto višino, na kateri mora biti naša slovenska žena." Časnik je dajal tudi osnovne metodološke napotke za izobraževalno delo. Menil je, da se z dobro voljo nadomestijo učitelji. Priporočal je glasno branje časopisov in pisanje člankov, kar bi pomagalo pri pomnjenju.⁴⁶ Kljub temu, da so primorske žene dobivale tudi izvode osrednjega slovenskega glasila SPZZ Naša žena, ki so prihajali iz osrednje

⁴³ Prav tam.

⁴⁴ Krall, *Partizanske tehnike*, str. 37; ARS II, fasc. 532/I, poročilo PK KPS 27. 8. 1943.

⁴⁵ Slovenka, 1. 7. 1943, št. 1, uvodnik.

⁴⁶ Prav tam, Pismo tovarišicam.

Slovenije ali pa so jih tiskali na Primorskem, je Slovenka izhajala v visoki nakladi. PK KPS je 27. avgusta 1943 poročal o 3000 izvodih, kar je bilo enako nakladi Primorskega poročevalca.⁴⁷

Prve mladinske tiske so na Primorsko pošiljale mladinske organizacije NOB. To so bili predvsem izvodi Mlade Slovenije (1941-42) in nato Mladine, ki sta bila osrednji glasili ZSM. Kasneje so izvode Mladine razmnoževali tudi v primorskih tehnikah. Izdajanje lastnega glasila pa je bilo povezano z velikimi težavami, predvsem kadrovskega. Generacija primorske mladine, ki je vstopala v NOB, je bila prikrajšana za šolanje v materinščini. Darko Marušič, sekretar pokrajinskega poverjeništvu PK SKOJ je 20. junija 1943 poročal predsedniku ZSM, da je bila najhujša težava nepoznavanje slovenščine.⁴⁸ Pomanjkanje "pismenih kadrov" je povzročalo organizacijske težave, saj niso mogli ustanoviti niti lastne komisije za agitacijo in propagando in niti lastne tehnike. Težave so imeli tudi z organiziranjem dopisništva. V začetku julija 1943 je izšla posebna *Primorska mladina*. To je bila primorska izdaja osrednjega glasila. List je že junija 1943 pripravil in uredil Bojan Štih, član glavnega iniciativnega odbora ZSM.⁴⁹ Uvodni članki so povzeti po osrednjih izdajah Mladine, drugi del pa je obravnaval primorsko mladinsko problematiko. Članki so imeli mobilizacijski značaj. Ob mladinskem tednu so klicali mladino, naj se vključi v partizanske vrste, vabili so jo, naj dopisuje v svoj list, časnik je tudi razpisal tekmovanja med rajoni in okrožji v nabiralni akciji za partizane.⁵⁰ V že omenjenem poročilu Stanetu Kavčiču je Marušič obljubil, da bo primorska izdaja Mladine še nadalje izhajala, toda namesto nje je avgusta 1943 izšel *Mladi puntar*, in to kot samostojno glasilo ZSM za Primorsko. List je izhajal do konca leta 1943. Izšle so tri številke, le prva pred kapitulacijo Italije. Uredil jo je Bojan Štih, ki je prispeval tudi uvodna članka. Glede na velike potrebe primorske mladine po različnem čitivu in izobraževanju je bila vsebina Mladega puntarja pestra. Splošnim političnim in organizacijskim člankom so sledile rubrike: *Iz naše borbe* s prispevki iz partizanskega življenja, *Pot najmlajših* je bila namenjena pionirjem, ki so bili sestavni del mladinske organizacije. Publikacija se je zaključila z enoto *Iz naše domovine*, ki je prinašala lokalne teme. Glasilo je bilo razumljivo napisano. Literarni prispevki so bili prilagojeni starostni, kulturni in izobrazbeni stopnji primorske, povečini kmečke in delavske mladine. Podobne vsebinske usmeritve je list ohranil tudi po kapitulaciji Italije. Kot uradno glasilo mladinske organizacije na Primorskem je objavljala tudi navodila in sklepe mladinskega vodstva. Sodelavci lista so bili predvsem člani PO ZSM: Štih, Lado Pohar-Damjan, Davorin Ček-Danilo Mrkonja, Fanika Marušič, Niko Belopavlovič, Jože Čerin in drugi mladinski funkcionarji. List je širil dopisništvo terenskih organizacij. Avgusta je naklada lista znašala 700 izvodov.⁵¹

Primorsko pokrajinsko vodstvo NOB je izdajalo tudi periodična glasila v italijanščini. Aleš Bebler navaja v svojih spominih, da je PK KPS na podlagi zvez, ki jih je Anton Velušček vzdrževal z italijanskimi antifašisti iz Gorice, zlasti z družino

⁴⁷ ARS II, fasc. 532/I, poročilo PK KPS 27. 8. 1943.

⁴⁸ ARS II, fasc. 560/II, poročilo PK SKOJ 20. 6. 1943.

⁴⁹ Prav tam; ARS II, fasc. 532/I, poročilo PK KPS 8. 7. 1943.

⁵⁰ ARS II, fasc. 559/II. Tekmovanje v nabiranju za partizansko zastavico, predvideno od 1. 6. do 31. 8. 1943, je napovedal Darko Marušič v okrožnici za ustanovitev Glavnega iniciativnega odbora ZSM za Primorsko, nedat.,

⁵¹ ARS II, fasc. 532/I, poročilo PK KPS 27. 8. 1943.

Benedetti, izdajal italijanski listič.⁵² To je bil list *Pace e libert *. Izdelovali sta ga tehnika na Goriškem in tehnika za jug.⁵³ Izhajal je kot štirinajstdnevnik, namenjen predvsem italijanskemu vojaštvu. Spomladi 1943 so razmnožili tudi eno številko glasila KPI *L'Unit *. Tržaška organizacija KPI je kot svoje glasilo izdajala časnik *La Lotta*. Junija 1943 je izšel italijanski časnik *La donna nuova*.⁵⁴

Vojaških listov je bilo v letu 1943 manj. Gradnikova brigada, ki se je razvila iz Severnoprimskega odreda, je izdajala brigadno glasilo *Tolminski puntar*. Znana ohranjena prva številka je bila razmnožena na šapirografu. Izvod ni datiran in ni

znano, kdaj je izšel.⁵⁵ Ni znano, ali je Gregorčičeva brigada izdajala brigadno glasilo. Znan je le žepni časopis 3. (Kraškega) bataljona, ki je deloval ločeno od glavnine brigade v južni Primorski. Izdajal ga je skojevski biro, izšle so vsaj tri številke.⁵⁶

Propagandno funkcijo so imele tudi neperiodične publikacije. Politične organizacije so jih uporabljale kot študijsko gradivo pri politični in ideološki vzgoji članstva. Tudi te so v začetku prihajale iz osrednje Slovenije, nekatere pa iz Hrvatskega primorja, na Primorskem so jih le ponatisnili.⁵⁷ Njihovo razmnoževanje in širjenje je vodila komisija za agitacijo in propagando pri PK KPS. Ta je pred kapitulacijo Italije izdala tudi nekaj lastnih publikacij. Sestavili so jih člani pokrajinskega vojaškega in političnega vodstva, podobno kot je ob svojem prihodu obljubljal dr. Aleš Bebler. Brošure so obravnavale tedanjo aktualno politično problematiko, zlasti odnose KPS do slovenskega narodnega vprašanja, vprašanja slovenskih mej in razmerja med NOB in revolucijo. Z izbranimi primeri iz NOB v Jugoslaviji ali v Sloveniji in še posebej v pokrajini so razlagali odnose do predvojnega slovenskega političnega vodstva na Primorskem ter značaj in cilje KPS in OF. Publikacije so tudi odgovarjale propagandi nasprotnikov NOB.

Pred kapitulacijo Italije je v pokrajini izšlo tudi več izvirnih letakov. Prinašali so navodila in usmeritve za vodenje NOB in za politično vzgojo funkcionarjev. Široke razprave je povzročil letak *Slovenske meje*, ki ga je napisal Cene Logar-Rovtar.⁵⁸ Letak je nastal kot odgovor na letak nasprotnikov NOB *Slovenskemu narodu ob dvanajsti uri*. Logar ga je napisal na lastno pobudo in v njem povzel članek *O slovenskih mejah* iz Vorančeve brošure z enakim naslovom, ki je izražala stališča CK KPS do slovenskih mej. Drugi del letaka je sestavil Logar sam. Za njegovo objavo se ni dogovoril s pokrajinsko komisijo za agitacijo in propagando, ki je nadzorovala partizanski tisk. V njem je obravnaval občutljive probleme državne ureditve, pojasnjeval je položaj bodoče zedinjene Slovenije v federativni državni skupnosti in tudi njene odnose do drugih držav. Nato je označil odnos OF do slo-

⁵² Aleš Bebler: Čez drn in strn. Koper 1983, str. 112.

⁵³ Krall, Partizanske tehnike, str. 31; ARS II, fasc. 532, poročilo Julija Beltrama 24. 8. 1943.

⁵⁴ ARS II, fasc. 532/IV, poročilo 19. 6. 1943.

⁵⁵ Stanko Petelin: *Gradnikova brigada*. Ljubljana 1983, str. 113-114) navaja, da je za izdajanje glasila skrbel poseben kulturni odsek pri štabu brigade. Ta je tudi izdajal radijska poročila in letake.

⁵⁶ ARS II, fasc. 559/I, Poročilo o delu in organizaciji mladine v III. bataljonu 5. UB S. Gregorčiča, 13. 7. 1943.

⁵⁷ ARS II, fasc. 532/I, poročilo PK KPS 8. 7. 1943. Izdane brošure: Kratka zgodovina VKPb; Razpad Jugoslavije in osvobodilni boj njenih narodov; Mara Rupena: Pri sestrah na jugu; Stalinova partija.

⁵⁸ V Slovensko primorje je prišel aprila 1943 kot partijski instruktor v partizanskih enotah. Prej je bil politični aktivist v vrhniškem okrožju.

venske mejne problematike in poudaril pravico do samoodločbe narodov in narodnih mej. Letak je doživel hudo kritiko, zlasti oster je bil dr. Bebler, ki o njegovem izidu ni bil obveščen. Označil ga je za politično zgrešenega.⁵⁹

Poglede PK KPS in POOF na reševanje narodnega vprašanja na Primorskem sta obravnavali brošuri dr. Beblerja *Komunisti in osvoboditev Primorske* in Ivana Bratka *Vloga KP v osvobodilni borbi narodov Jugoslavije*. Na ovitkih sta navedena datuma izdaje - na Beblerjevi maj 1943, na Bratkovi pa 1. september 1943. To kaže, da je Bebler brošuro pripravil kot odgovor na Logarjev letak že naslednji mesec po izidu. V uvodnem članku *Komunistična partija Slovenije v boju za osvoboditev slovenskega naroda* označuje "novo narodno politiko" KPS in OF, odnos do

vprašanj slovenskih mej na Primorskem pa je pojasnil z Vorančevim člankom o slovenskih mejah. Objavljena stališča je podkrepil z objavo temeljnih dokumentov z izjavami in stališči KPI in KPS do slovenskega narodnega vprašanja (Nekaj dejstev, Komunikacije CK KPS, Dokumenti, Izjava KPS o slovenskih mejah, Nova izjava KPS o pravici Slovencev do samoodločbe). Tudi Bratkova brošura označuje pomen in delo KPJ in njene slovenske nacionalne partije v dveletnem osvobodilnem boju in pomen KP pri osvobajanju Slovenskega primorja.

Primorske organizacije NOB so pred kapitulacijo Italije razvile obsežno izdajateljsko dejavnost. Na teh podlagah so gradili obsežno izdajateljsko in tiskarsko dejavnost po kapitulaciji Italije. Partizanske publikacije so služile propagandnemu delu, toda imele so tudi splošen kulturni pomen. Primorci so znali še posebej ceniti pomen slovenske tiskane besede. Tisoči izvodov tiskanega gradiva, ki so krožili med njimi, so jih sicer pridobivali za politične cilje KPS in OF, toda učili so jih tudi slovensko brati, pisati in politično misliti, učili so jih organizacijskih veščin.

Slavica Plahuta

L'ATTIVITÀ EDITORIALE PARTIGIANA NEL LITORALE PRIMA DELLA CAPITOLAZIONE
DELL'ITALIA

R i a s s u n t o

I prodromi del movimento di liberazione nazionale nel Litorale erano fondati su un'intensa attività propagandistica, diffusa verbalmente da attivisti e anche con il supporto della stampa. La stampa di orientamento politico, che fra l'altro trattava la soluzione della questione nazionale slovena, la lotta di liberazione e l'unione nazionale, veniva accettata con simpatia dalla popolazione del Litorale che fra le due guerre era stata privata dell'uso della madrelingua nella vita pubblica. Essa proveniva dalla Slovenia centrale e dalle vicine regioni croate. Fin dal 1941 nella regione venivano allestite delle tecniche di ciclostile per la riproduzione delle principali documentazioni stampate, nel 1942 la direzione della Lotta di liberazione nazionale cominciò a pubblicare anche testi sopra. All'organizzazione della stampa partigiana, alla sua pubblicazione e all'allestimento della rete di riproduzione provvedeva la "Pokrajinska tehnika", un'istituzione del Comitato regionale del Partito comunista sloveno.

Nel periodo antecedente l'armistizio, il movimento partigiano aveva sviluppato una vasta attività editoriale. Venivano pubblicati una serie di periodici (Naprej zastave slave /Avanti bandiere della gloria, titolo di un canto nazionale, nota del traduttore/, Soški partizan in zaščitnik /Il partigiano e il protettore isontino/, Vestnik PK KPS /Notiziario del Comitato regionale del PCS/, Primorski poročevalec /Notiziario del Litorale/, Slovenka /La slovena/, Mladi puntar /Il giovane ribelle/). Uscirono anche

⁵⁹ ARS II, fasc. 532/II, poročilo A. Beblerja 29. 6. 1943.

diverse pubblicazioni non periodiche (Komunisti in osvoboditev Primorske /I comunisti e la liberazione del Litorale/, Vloga KPS v osvobodilni borbi jugoslovanskih narodov /Il ruolo del PCS nella lotta di liberazione dei popoli jugoslavi/, Kratka zgodovina VKPb /Breve storia della Partito comunista panrusa bolscevista/, Razpad Jugoslavije in osvobodilni boj njenih narodov /La dissoluzione della Jugoslavia e la lotta di liberazione dei suoi popoli/, Pri sestrah na jugu /Dalle sorelle al sud/, Stalinova partija /Il partito di Stalin/) e volantini. La stampa partigiana svolgeva inoltre un'importante missione culturale.